

Тақризи муқарризи расмӣ

ба диссертатсияи Мирзозода Мавлудахон Зайнӣ дар мавзӯи: «Заминаҳои иҷтимоӣ-ҳуқуқии ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи ихтисоси 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат (илмҳои ҳуқуқшиносӣ) пешниҳод шудааст (Душанбе, 2024, 188 саҳ.)

Мубрам будани мавзӯи диссертатсия. Ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ яке аз масъалаҳои мубрами илм ва амалияи ҳуқуқӣ мебошад, чунки натиҷаҳои он ба тақмили адолати судӣ, асосҳои меъёрии ҳуқуқии фаъолияти судҳои Тоҷикистон, ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон, манфиатҳои корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо мусоидат мекунад. Мубрамии мавзӯи диссертатсия бо он собит мегардад, ки ислоҳоти судии ҳуқуқӣ то ба имрӯз идома дорад. Ин аз он далелат мекунад, ки ислоҳоти судии ҳуқуқӣ мунтазам ба роҳ монда шуда, мушкилиҳо дар ин соҳа ҷой доранд. Тавре муаллиф таъкид мекунад: «ба натиҷаҳои мусбат нигоҳ накарда, ислоҳоти судӣ давом дорад, чунки дар фаъолияти мақомоти судӣ то ҳол камбудии низ ҳастанд» (саҳ. 5). Бар замми ин, дар асарҳои илмӣ ақидаҳои гуногуни муҳоҷисавӣ оид ба паҳлуҳои гуногуни ислоҳоти мазкур ҷой доранд. Таҳлили ҳаматарафаи онҳо ба тақмили асосҳои илмӣ ислоҳоти судии ҳуқуқӣ мусоидат мекунад.

Мутобиқати диссертатсия ба ихтисоси 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат. Ислоҳоти судии ҳуқуқӣ ҷанбаҳои гуногун дошта, дар илмҳои соҳавии ҳуқуқӣ ва дар доираи таҳқиқи умуминазариявӣ метавонад, ки таҳлил гардад, чунки ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ заминаи васеи ҳам меъёрии ҳуқуқӣ ва ҳам таърихӣ-ҳуқуқӣ, фарҳангӣ-ҳуқуқӣ дорад. Дар диссертатсия заминаҳои иҷтимоӣ-ҳуқуқии ислоҳоти судии ҳуқуқӣ ҳамчун самти таҳқиқи назариявӣ ҳуқуқӣ

бо истифодаи мафҳумҳо, категорияҳо, асосҳои методологии назарияи давлат ва ҳуқуқ таҳлил карда мешаванд. Чунин усули таҳқиқи илмӣ мубрам аст, чунки ба таҳқиқи заминаҳои ҳам илмӣ-методологӣ ва ҳам иҷтимоӣ-ҳуқуқии ислоҳоти судии ҳуқуқӣ бо дарназардошти мафҳумҳо ва категорияҳои умуминазариявӣ ва дастовардҳои илмҳои соҳавии ҳуқуқӣ мусоидат мекунад. Дар натиҷаи таҳқиқи диссертатсионӣ ақидаи илмӣ оид ба мустақилияти «ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ» ҳамчун категорияи назарияи давлат ва ҳуқуқ исбот карда мешавад. Ин натиҷаи таҳқиқи диссертатсионӣ аз як тараф мубрам буда, аз тарафи дигар навгонии илмӣ дорад.

Зарурат ва аҳаммияти таҳқиқи назариявии мавзуи диссертатсияро муаллиф бо он собит мекунад, ки мақомоти «судӣ бо чунин масоили умуминазариявӣ, ба мисли таҷзияи ҳокимият, низоми боздошт ва мувозина, ташаккули давлати ҳуқуқбунёд, такмили дастгоҳи давлатӣ, иштироки шаҳрвандон дар идоракунии давлат, инсондӯстӣ ва адолати иҷтимоӣ, ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, мустаҳкам намудани қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, шаклу усулҳои фаъолияти давлатҳо ва ғ. алоқаманд аст» (саҳ. 6).

Дар диссертатсия паҳлуҳои назариявии ислоҳоти судии ҳуқуқӣ бо дарназардошти робитаи онҳо бо мафҳумҳо ва категорияҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ, аз ҷумла «ҳуқуқ», «ҳуқуқи инсон», «озодии инсон», «дарки ҳуқуқ» ва дигар таҳқиқ карда мешаванд. Бо ин мақсад доираи кофии асарҳои илмӣ мутахассисони соҳаи назарияи давлат ва ҳуқуқ ҷамъу таҳлил гардидаанд. Ҳамзамон бо ин, усули таърихии ҳуқуқӣ бо мақсади таҳқиқи паҳлуҳои таърихӣ-ҳуқуқии ислоҳоти судии ҳуқуқӣ истифода шуда, марҳилаҳои таърихии ташаккулу такмили асосҳои иҷтимоӣ-фарҳангии ислоҳоти судии ҳуқуқӣ таҳқиқ карда мешаванд. Дар ҷараёни таҳқиқ асарҳо ва ғояҳои мутафаккирон оид ба ҷанбаҳои гуногуни ислоҳоти судии ҳуқуқӣ истифода мешаванд. Ҳамаи ин гуфтаҳо далели он мебошанд, ки таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи ихтисоси 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ

ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат гузаронида шудааст.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи диссертатсия. Асосҳои иҷтимоию ҳуқуқии ислоҳоти судии ҳуқуқӣ бо падидаҳои гуногуни ҳаёти ҳуқуқӣ алоқаманд буда, доир ба онҳо асарҳои зиёди илмӣ нашр шудаанд. Асосҳои меъёрии ҳуқуқӣ, муурофиявӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ, иқтисодии ислоҳоти судии ҳуқуқӣ дар илми ватанӣ ва хориҷӣ таҳқиқ карда мешаванд. Аз ин хотир, дарачаи таҳқиқи мавзуи диссертатсия бо ин асарҳо муайян карда мешавад. Ҳамзамон бо ин, таҳқиқи назариявӣ-ҳуқуқии ислоҳоти судии ҳуқуқӣ дар илми назариявии ҳуқуқии Тоҷикистон то ба ҳол гузаронида нашудааст.

Мубоҳиқати диссертатсия ба самти таҳқиқоти илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи мавзуи илмии шӯбаи таърихи давлат ва ҳуқуқи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ «Нақши ниҳодҳои ҳуқуқӣ ва давлатдорӣи шуравӣ дар ташаккул ва рушди Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон (солҳои 2018-2022)» иҷро шудааст.

Дарачаи навгонии натиҷаҳои дар диссертатсия бадастомада ва нуктаҳои илмие, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд. Таҳқиқоти диссертатсионӣ навгонии илмӣ дорад, чунки дар доираи он бори аввал дар илми назариявии ҳуқуқии Тоҷикистон таҳлили ҳам таърихӣ-ҳуқуқӣ ва ҳам назариявӣ-ҳуқуқии асосҳои иҷтимоию ҳуқуқии ислоҳоти судии ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон бо истифодаи мафҳумҳо ва категорияҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ, усулҳои махсуси дарки падидаҳои ҳаёти ҳуқуқӣ, бо дарназардошти робитаи асосҳои ислоҳоти мазкур бо падидаҳо ва равандҳои таърихӣ ва муосири ҳаёти ҳам ҳуқуқӣ ва ҳам фарҳангӣ анҷом дода шудааст.

Нуктаҳои илмие, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, навгонии илмӣ диссертатсияро пурра собит менамоянд. Навгонии нуктаҳои илмиро ҳолатҳои зерин собит менамоянд:

– исбот карда мешавад, ки низоми судӣ дар ҳар як кишвари ҷаҳон бо дарназардошти шароити таърихӣ ва хусусиятҳои ҳаёти ҳуқуқию фарҳангии он ташаккул меёбад;

– хусусиятҳои миллии низоми судии давлатҳо ба қабули стандартҳои ягонаи умумиҷаҳонии судӣ мусоидат намекунад;

– ташаккулу инкишофи асосҳои таъмини адолати иҷтимоӣ дар доираи афкор ва ҷаҳонбинӣ дар ин ё он кишвар сурат мегирад ва ҷузъи фарҳанги милли аст;

– адолати судӣ ҳумчун унсур адолати иҷтимоӣ ва воқеияти таърихӣ таҳқиқ карда мешавад;

– аҳаммияти фарҳангии мактаби мовароуннаҳрии ҳуқуқи исломӣ оид ба адолати судӣ барои ислоҳи судии ҳуқуқӣ собит мегардад;

– нақши меъёрҳои Конститутсияи Тоҷикистон дар ифода намудани принципҳои адолати судӣ ҳамчун заминаи тақмили қонунгузорӣ муайян карда мешавад;

– сабабу шароитҳои дастнорас гаштани адолати судӣ ба шахрвандон муайян карда мешаванд;

– зарурати таҳқиқи ҳуқуқи инсон ҳамчун падидаи бисёрҷанбаи ҳуқуқӣ ва фарҳангӣ дар доираи ин ё он навъи фаҳмиши ҳуқуқӣ исбот карда мешавад;

– ақида асоснок карда мешавад, ки дарки ҳуқуқи инсон дар доираи назарияи либертарӣ қобили қабул аст;

– волоияти ҳуқуқ дар давлат бо истифода аз усули тамаддунии дарки илмӣ исбот карда мешавад;

– асосҳои ҳуқуқӣ (конститутсионӣ) ва маънавӣ-фарҳангии тақмили мунтазами ислоҳоти судии ҳуқуқӣ муайян карда мешаванд;

– мувоҳида ва баробарии тарафҳо ҳамчун заминаи бунёди адолати судӣ таҳқиқ мегардад;

– такмили асосҳои меъриии адолати судӣ ҳамчун самти сиёсати ҳуқуқӣ арзёбӣ мегардад;

– зарурати таҳқиқи илмии асосҳои муурофиавии адолати судӣ собит мегардад;

– таклифҳои илмию амалӣ оид ба такмили асосҳои муурофиавии адолати судӣ пешниҳод мешаванд.

Таҳлили муҳтавои диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, 2 боб ва 6 зербоб, хулоса, тавсияҳо ва рӯйхати адабиёт иборат мебошад. Ҳаҷми умумии диссертатсия 188 саҳифаро дар бар мегирад.

Дар муқаддима мубрамии мавзуи диссертатсия асоснок карда шуда, дараҷаи таҳқиқи мавзуи диссертатсия, мақсад ва вазифаҳо, объект, предмет, асоси назариявӣю методологӣ, навгонии илмӣ, аҳаммияти назариявӣ ва амалии натиҷаҳои таҳқиқ муайян карда шудаанд. Мақсади таҳқиқро таҳлили ҳуқуқи инсон, унсурҳои сохтори дохилии асосҳои таъмини адолати судӣ, аз ҷумла принципҳои адолати судӣ ташкил медиҳад. Вазифаҳои таҳқиқ дар доираи мақсади диссертатсия муайян карда шуда, ба таҳлили паҳлуҳои ҷудогонаи ислоҳоти судии ҳуқуқӣ мусоидат намудаанд. Объект ва предмети (мавзуи) диссертатсия бо дарназардошти воқеияти ҳуқуқии қаблӣ ва муосири ислоҳоти судии ҳуқуқӣ, натиҷаҳои таҳқиқи диссертатсионӣ муайян карда мешаванд. Асоси назариявии диссертатсияро асарҳои илмии ватанӣ ва хориҷӣ, ки дар онҳо адолати судӣ ҳамчун унсурҳои бунёдии ислоҳоти судии ҳуқуқӣ таҳлил шудааст, ташкил медиҳанд. Асоси методологии диссертатсияро усулҳои фалсафӣ, махсуси ҳуқуқӣ ва дигари дарки илмӣ ташкил медиҳанд. Таҷрибаи қонунгузорӣ заминаи эмпирикии корро ташкил медиҳад.

Дар боби якуми диссертатсия ташаккули асосҳои роҳбарикунандаи адолати судӣ, аз ҷумла заминаҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ, асосҳои иҷтимоӣю ҳуқуқии ислоҳоти судии ҳуқуқӣ таҳқиқ карда мешавад. Ташаккули инкишофи заминаҳои таърихӣ-ҳуқуқии адолати иҷтимоӣ ва судӣ бо

истифода ва таҳлили сарчашмаҳои таърихӣ, ба мисли Авесто, Эълумияи Куруши Кабир, Қонунномаи Сосониён, Қуръон, Сунна, Сиёсатнома, пайдоиш ва такмили сохторҳои махсус оид ба ҳалли баҳсҳо дар таърихи давлатдории Пешдодиён ва Каёниён, Бохтару Суғд, Ҳахоманишиён, Модҳо, Сосониён, Сомониён, дар давраи ҳамроҳшавии давлатҳои Осиёи Миёна ба империяи Россия ва дар давраи шуравӣ анҷом дода мешавад. Дар натиҷаи таҳқиқи таърихӣ-ҳуқуқӣ муаллиф ба хулоса меояд, ки асосҳои «адолати судӣ, ки заминаи фарҳангию ҳуқуқии миллӣ доранд, таҳкурсии давлати демокративу ҳуқуқбунёдро дар Тоҷикистон таҳким бахшида, асосҳои таъсиси мақомоти ҳокимияти судӣ, рушди сиёсати ҳуқуқӣ, муносибатҳои мутаносибан нави байниҳамдигарии шахсият, ҷомеа ва давлат, инчунин механизмҳои таъмини ҳимояи судиро ташкил додаанд» (саҳ. 46).

Ташаккулу такмили мунтазами асосҳои иҷтимоию ҳуқуқии ислоҳоти судии ҳуқуқӣ бо дарназардошти давраҳои татбиқи барномаҳои ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ, қабули Конститутсияи ҷумҳурӣ 6 ноябри соли 1994, тағйиру иловаҳои он, гуногунии нуқтаҳои назари илмӣ доир ба гурӯҳбандии низоми асосҳои амалисозии адолати судӣ, аҳаммияти чораҳо бар зидди терроризм, экстремизм, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, хариду фурӯши одамон, муқовимат бо коррупсия ва дар маҷмӯъ ҷиноятҳои муташаккили трансмиллӣ, қабули санадҳои қонунгузорӣ дар соҳаи адолати судӣ таҳқиқ карда мешавад. Дар натиҷаи таҳқиқи диссертатсионӣ ислоҳоти асосҳои адолати судӣ ба марҳилаҳои зерин чудо карда мешавад: 1) оғози ислоҳоти судию ҳуқуқӣ дар таърихи давлатдории миллӣ аз солҳои 1990-1994; 2) марҳилаи дуҷуми ислоҳоти судию ҳуқуқӣ дар солҳои 1994-2003; 3) марҳилаи сеҷуми ислоҳоти судию ҳуқуқӣ дар солҳои 2003-2016; 4) марҳилаи чоруми ислоҳоти судию ҳуқуқӣ аз соли 2016 (саҳ. 57). Моҳияти асосҳои расмӣ ҳуқуқӣ пайдо кардани асосҳои адолати судӣ дар Тоҷикистон дар саҳифаҳои 68-69 шарҳ дода мешавад.

Ҳангоми таҳқиқи раванди амалишавии ислоҳоти судии ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон ҷанбаҳои амалии ҳуқуқи шахс ба ҳимояи судӣ, пурра истифода нашудани имкониятҳои дастрасӣ ба ҳимояи судӣ, дараҷаи нокифояи ба роҳ мондани корбарӣ, сатҳи пасти маърифати ҳуқуқӣ, иҷрои номатлуби масъулияти вазифавӣ, роҳҳои такмили ниҳодҳои сохтори маъмурии назорат, махсусан таъкиби ҷиноятӣ ва мақомоти прокуратура, паҳлуҳои модӣ ва муурофиавии ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ, имкониятҳои маҳдуди гурӯҳҳои осебпазири аҳоли, имконият ва қобилияти тарафҳои баҳси ҳуқуқӣ, ҳуқуқи инсон ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ ва ҷузъи фарҳанги миллӣ таҳлил карда мешаванд.

Дар боби дуюм таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд ҳамчун самти афзалиятноки ислоҳоти судии ҳуқуқӣ таҳқиқ карда мешавад. Дар ҷараёни таҳқиқи кафолатҳои конститусионии ҳуқуқи инсон моҳияти ҳимояи судии ҳуқуқи озодиҳои конститусионии ҳар шахс, асосҳои адолати судӣ дар санадҳои байналхалқӣ, паҳлуҳои илмии ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ, ақидаҳои мутафаккирон ва олимони муосир оид ба моҳияти ҳуқуқи инсон, моҳият ва ҳадафҳои назарияҳои ҳуқуқи инсон, навъҳои фаҳмиши ҳуқуқӣ, таносуби мафҳумҳои «ҳуқуқ» ва «озодӣ» таҳлил карда мешаванд. Дар натиҷаи таҳқиқот муаллиф ба хулоса меояд, ки «ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ дар мазмун ва моҳияти таркибии худ мушаххасоти муайяно дар бар мегирад, ки тибқи онҳо зери ҳимояи судӣ на танҳо ҳуқуқи озодиҳои конститусионӣ, инчунин ҳуқуқи манфиатҳои дигар соҳаҳои ҳуқуқ низ қарор мегиранд» (саҳ. 87). Бо дарназардошти гуногунии назарияҳо муаллиф ба хулоса меояд, ки «падидаи ҳуқуқи инсон бояд дар партави назарияҳои муосири фаҳмиши ҳуқуқӣ мавриди баррасӣ қарор гирад» (саҳ. 95-96). Таносуби ҳуқуқ ва ҳуқуқи инсон дар саҳифаҳои 107-109 муайян карда мешавад.

Дар боби мазкур ислоҳоти судии ҳуқуқӣ бо дарназардошти фарҳанги ҳуқуқӣ ва дар доираи Консепсияи сиёсати ҳуқуқӣ таҳқиқ карда мешавад. Иштироки шахрвандон дар амалишавии адолати судӣ ва ба ҳар шахс дастрас будани адолати судӣ ҳамчун асоси адолати судӣ мавриди таҳлил

қарор дода мешавад, сабабу шароите, ки ба ҳар шахс дастрас будани адолати судиро коҳиш медиҳанд, муайян карда мешаванд. Ҳамчунин, шаклҳои ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсионӣ вобаста ба истифодаи ваколатҳои мансабӣ (саҳ. 115), ба таври мушаххас шарҳ дода нашудани мафҳуми адолат ва адолати судӣ дар меъёрҳои қонунгузориҳои ҷорӣ (саҳ. 112) таҳқиқ карда мешаванд. Муаллиф ба хулоса меояд, ки дар қонунгузориҳои амалкунанда истилоҳоти ҳуқуқӣ бо забони давлатӣ номуайян, гуногунмаъно ва тавре истифода шудааст, ки мазмуни меъёриҳои онро коста менамоянд (саҳ. 116). Бо мақсади бартараф намудани камбудииҳо дар соҳаи адолати судӣ механизми ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон, нақши дониши ҳуқуқӣ ва маҳорати касбии татбиқкунандагони адолати судӣ, роҳҳои ташаккулёбӣ ва сатҳи дарки ҳуқуқӣ, паҳлуҳои ҷудоғона ва асосҳои мантиқии татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ, услубҳои ошкор кардан, ҷамъоварӣ, омӯзиш ва баҳодихӣ ба далелҳо, тарзҳои шарҳи мазмуни аслии мафҳуми қоидаҳои ҳуқуқӣ ва моҳияти онҳо дар раванди танзими муносибатҳои муурофиявии судӣ ва амалишавии меъёрҳои ҳуқуқӣ таҳқиқ карда мешаванд. Илова бар ин, самтҳои афзалиятноки такмили низоми конституционии таъмини адолати иҷтимоӣ (саҳ. 125), асосҳои татбиқи ҷораҳои маҷбурӣ (саҳ. 126), вазъи иҷроии санадҳои судӣ вобаста ба руёнидани маблағи зарар (саҳ. 128) таҳлил карда мешаванд.

Дар раванди таҳқиқи рушди асосҳои конституционии адолати судӣ дар соҳаи муқовимат ба ҷиноят ва ҷинояткорӣ тартиби татбиқи меъёрҳои муурофиявии судии конституционӣ, маданӣ, ҷиноятӣ, иқтисодӣ, маъмурӣ таҳлил карда мешавад. Қоидаҳои амалишавии асосҳои адолати судӣ бо дарназардошти хавфи баланди ҷамъиятии ҷинояткорӣ дар мисоли муурофияи ҷиноятӣ мавриди таҳлил қарор дода мешавад. Бо ин мақсад принципҳои конституционии адолати судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ, принциби қонуният ҳамчун яке аз асосҳои конституционии амалӣ намудани адолати судӣ, мубоҳиса ва баробарии тарафҳо ҳамчун муҳимтарин

принсипи конститутсионии адолати судӣ, принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ, принсипҳои асосии фаъолияти исботнамоӣ таҳқиқ карда мешаванд.

Муаллиф ба хулоса меояд, ки «мафҳуми адолати судиро бо мафҳуми ҳокимияти судӣ ҳаммаъно эътироф намудан нодуруст аст» (саҳ. 150). Роҳҳои тақмили иштироки шахрвандон дар муносибатҳои мурофиавии ҷиноятӣ муайян карда мешаванд (саҳ. 153). Ба ақидаи муаллиф: «Ҳарчанд меъёрҳои қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ нисбати роҳу воситаҳои ҷамъоварии маълумот аз ҷониби субъектони аз оқибати мурофиавии ҷиноятӣ манфиатдор шакли махсуси мурофиавиро (ба монанди тартиби анҷом додани амалҳои тафтишотӣ) пешбинӣ накарда бошад ҳам, маълумоти ҷамъовардаи онҳо ҷоиз эътироф мешаванд» (саҳ. 140-141). Хулоса пешниҳод мешавад, ки ҳимояи ҳуқуқи инсон ва шахрванд ҳамчун функцияи (таъиноти) мурофиавии судӣ ва амалишавии адолати судӣ аз ҷониби суд дар асоси баробарӣ ва мубоҳисаи тарафҳо «ба ташаккули минбаъда ва ислоҳоти институтҳои гуногуни мурофиавии судӣ дар Тоҷикистон тақони назаррас расонидааст» (саҳ. 150).

Асоснокӣ ва эътимоднокии хулосаҳо ва тавсияҳои дар диссертатсия зикршуда. Натиҷаҳои умумӣ ва асосии таҳқиқот дар хулосаи диссертатсия ифода карда мешаванд (саҳ. 150-155). Бо мақсади истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот 8 тавсияи амалӣ пешниҳод карда мешавад (саҳ. 156-159). Хулосаҳо ва тавсияҳои амалии муаллиф дар заминаи натиҷаҳои ниҳоеи таҳқиқи диссертатсионӣ пешниҳод гардида, бо далелҳои илмӣ, дар ҷараёни таҳлилу ҷамъбасти намудани таҷрибаи адолати судӣ, таҳлили меъёрҳои санадҳои дахлдори меъерии ҳуқуқӣ, баҳогузории ақидаҳои гуногуни олимони исбот карда мешаванд. Хулосаҳои ниҳоеи диссертатсияро дар таҳқиқоти минбаъдаи адолати судӣ, таҳкими асосҳои ҳуқуқӣ ва фарҳангии адолати судӣ, омӯзиши принсипҳои адолати судӣ, татбиқи ҳуқуқ, тафсири меъёрҳои соҳаҳои дахлдори қонунгузорӣ ба инобат гирифтани мумкин аст. Тавсияҳои амалии диссертатсия ҳангоми тақмили санадҳои дахлдори

меъёрии ҳуқуқӣ, ки бо адолати судӣ ва ҳокимияти судӣ робита доранд, метавонанд, ки ба инобат гирифта шаванд.

Аҳаммияти илмӣ ва амалии натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ. Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ барои таҳқиқоти минбаъдаи паҳлуҳои назариявии ислоҳоти судии ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон бо дарназардошти истифодаи арзишҳои иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ ва анъанаҳои таърихӣ, ҳамчунин, омӯзиши моҳияти ҳуқуқи инсон, робитаи давлат ва шахс, назарияҳои ҳуқуқ, назарияҳои ҳуқуқи инсон, механизми судии ҷимояи ҳуқуқҳои инсон аҳаммияти назариявӣ доранд. Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ аҳаммияти амалӣ дошта, ба такмили қонунгузори Тоҷикистон, ки бо ҳокимияти судӣ ва адолати судӣ робита доранд, ҳамчунин, амалӣ гардидани Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамоянд.

Наشري натиҷаҳои диссертатсия дар маҷаллаҳои тақризшавандаи илмӣ. Оид ба муҳтавои диссертатсия аз ҷониби муаллиф 9 мақолаи илмӣ, аз он ҷумла 6 мақола дар нашрияҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 3 мақола дар дигар нашрияҳо интишор гардидаанд. Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар 9 конференсияҳои илмӣ-амалии сатҳи байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ дар шакли маърузаи илмӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Мутобиқати барасмиятдорории диссертатсия ба талаботи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Диссертатсияи М.З. Мирзозода таҳқиқоти илмӣ-тахассусии баитмомрасидаи фарогири масъалаҳои мубрам ва муҳимми ислоҳоти судии ҳуқуқӣ барои рушди назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат, таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат мебошад. Дар диссертатсия роҳҳои такмили ислоҳоти судии ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робита бо асосҳои фарҳангӣ, илмӣ ва меъёрии ҳуқуқии он муайян карда шудаанд.

Диссертатсия аз тарафи муаллиф мустақилона таълиф гардида, дорои ягонагии дохилӣ, натиҷа ва нуктаҳои нави илмӣ мебошад ва саҳми шахсии муаллифи он М.З. Мирзозодаро дар соҳаи илми ҳуқуқшиносӣ нишон медиҳад. Роҳҳои пешниҳодшудаи такмили ислоҳоти судии ҳуқуқӣ аз лиҳози илмӣ асоснок карда шуда, дар муқоиса бо дигар нуктаҳои назари илмӣ дар ин самт дар қиёс арзёбӣ шудаанд. Дар диссертатсия тавсияҳо оид ба истифодаи натиҷаҳои илмии таҳқиқоти диссертатсионӣ ифода ёфтаанд.

Диссертатсияи М.З. Мирзозода ба талаботи бандҳои 31, 33, 34, 35, 37 Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, № 267 тасдиқ шудааст, мутобиқат мекунад.

Автореферат, ки аз диссертатсия бармеояд, муҳтавои онро ифода мекунад ва ба талаботи Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, № 267 тасдиқ шудааст, ҷавобгӯ мебошад.

Камбудиҳои диссертатсия. Бо вучуди баҳои мусбӣ, ки дар тақриз баён гардид, дар диссертатсияи М.З. Мирзозода баъзе ҳолатҳои баҳсталаб ҷой доранд. Дар байни онҳо ҳолатҳои зеринро, ки аз лиҳози илмӣ баҳсноканд, метавон чун намуд:

1. Дар банди панҷуми нуктаҳои илмии ба ҳимоя пешниҳодшаванда муаллиф менависад: «тавзеҳи ҳуқуқи инсон дар доираи назарияҳои ба ҳам наздик (интегративӣ, синтетикӣ), хусусан дар ҳошияи назарияи либертарӣ мақбултар аст. Аз ин дидгоҳ, ҳуқуқи инсон ифодагари ақидаҳои адолат, озодӣ ва баробарии расмист». Дар зербобҳои дигари диссертатсия низ ҷонибдорӣи муаллиф аз назарияи либертарӣ ҳангоми баррасии моҳияти ҳуқуқи инсон борҳо таъкид мегардад.

Ин нуктаи илмӣ аз лиҳози илмӣ мубоҳисавист. Дар назарияи либертарӣ адолат, озодӣ ва баробарӣ ҳамчун арзишҳои ҳуқуқӣ баррасӣ карда мешаванд. Ин ақидаи либертарӣ бо сабаби ба инобат нагирифтани робитаи

мафҳумҳои зикршуда бо арзишҳои ахлоқӣ якҷанд сол пеш дар асарҳои олимони зиёд мавриди танқид қарор гирифта буд. Илова бар ин, дар диссертатсияи М.З. Мирзозода усули тамаддунии таҳқиқи асосҳои фарҳангӣ-маънавии адолати иҷтимоӣ ва судӣ васеъ ва хуб истифода шуда, аҳаммияти арзишҳои фарҳангии миллӣ дар раванди ислоҳоти судии ҳуқуқӣ борҳо таъкид мегардад. Мебояд зикр намуд, ки ҳоло моҳияти ҳуқуқҳои инсон дар заминаи назарияҳои дигар, алалхусус, назарияҳои пасоклассикии ҳуқуқ ва ҳуқуқи инсон, ки солҳои охир дар илм бо дарназардошти таҷдиди назар гардидани методологияи назарияи давлат ва ҳуқуқ, васеъ гардидани объект, доираи мафҳумҳо ва категорияҳои илмӣ дар шароити таҳаввулотии ҳаёти ҷомеа пешниҳод шуда истодаанд, муайян карда мешавад. Дар ҷомеаи иттилоотӣ ва дар давраи рақамгардонии ҷомеа, ки ҳоло Тоҷикистон дар он қарор дорад, моҳияти аслии ҳуқуқҳои инсон дар робита бо ташаккули ҳуқуқи рақамӣ, таҳсили рақамӣ, фарҳангии рақамӣ ва рақамгардонии соҳаҳои дигари ҳаёти ҷомеа, амалӣ намудани ҳуқуқҳои иттилоотӣ ва рақамӣ, тағйири куллии вазъи ҳуқуқии иштирокдорони муносибатҳои иттилоотӣ ва рақамӣ, пайдо шудани субъектҳои нави ин муносибатҳо комилан тағйир меёбад.

2. Дар саҳифаи 77 диссертатсия муаллиф мафҳуми ҳуқуқро то андозаи имконпазир васеъ мегардонад ва ақидаи зеринро баён мекунад: «Ҳуқуқ ҳамчун ҷузъи фарҳангии миллӣ тамоми арзишҳои иҷтимоиву маънавии таърихан шаклгирифта ва эътирофшудаи миллӣ, расму оин, эътиқоду боварӣ, суннатҳо, анъанаву одатҳо, санъату адабиёт ва забон, илму маърифат, одоб, ахлоқу рафтор ва дигар арзишҳои маънавиро дар бар гирифтааст, ки мазмуни он пайваста инкишоф ва ганӣ гашта, сатҳи рушди ҳаёти иҷтимоиро инъикос кардааст».

Ақидаи муаллиф дар бораи ҷузъи фарҳанг будани ҳуқуқ қобили қабул аст, чунки ҳуқуқ падидаи фарҳанг ва тамаддун аст. Вале кӯшиши муаллиф оид ба шарҳи номаҳдуди мафҳуми ҳуқуқ аз нуқтаи назари илмӣ

бахснок аст. Табиист, ки ҳуқуқ арзишҳои фарҳангӣ, аз ҷумла ахлоқиро ифода мекунад. Вале дохил намудани ҳамаи арзишҳои иҷтимоӣ ва маънавӣ, аз ҷумла расму оин, эътиқод, анъанаву одатҳо, санъату адабиёт ва забон, илму маърифат ба мафҳуми ҳуқуқ аз лиҳози методологӣ шубҳанок аст, чунки дар ин ҳолат фарқи байни ҳуқуқ ва меъёрҳои дигари иҷтимоӣ, ба мисли ахлоқ, одатҳо, анъанаҳо аз байн меравад. Илова бар ин, сатҳи ифодаи арзишҳои фарҳангӣ-маънавӣ дар моҳияти ҳуқуқ ҳадди худро дорад. Ҳуқуқ ин арзишҳои иҷтимоиро бо дарназардошти манфиатҳои умумидавлатӣ, умумичамъиятӣ инъикос мекунад, чунки ҳуқуқ муносибатҳои чамъиятиро бо дарназардошти ҳамин манфиатҳо танзим мекунад.

3. Муаллиф ҳуқуқу озодии инсонро ҳамчун «ифодакунандаи муносибати расман эътирофшудаи давлат бо инсон», ки «хислати амудӣ» доранд, шарҳ медиҳад (саҳ. 78). Ин ақидаи муаллиф аз лиҳози илмӣ бахснок аст, чунки дар давлати ҳуқуқбунёди демократӣ, ки арзиши олии иҷтимоии инсонро эълон мекунад, дар шароити худташкилшавӣ ва худидоракунии маҳаллӣ ва чамъиятӣ ҳамчун заминаҳои бунёдии ҷомеаи озоди шаҳрвандӣ, амалӣ гардидани ҳуқуқи шахс ба иштирок дар идоракунии давлатӣ, ҷалби шаҳрвандон ба тадбирҳои сиёсии давлат, иштироки васеи шаҳрвандон дар раёйпурсӣ ва интихобот робитаи давлат ва шахс на танҳо хусусияти амудӣ, балки уфуқиро низ пайдо мекунад.

4. Муаллиф дар саҳифаи 106 диссертатсия бо ақидаи В.Д. Перевалов оид ба ҳуқуқи инсон ҳамчун «самти фаъолияти фард, ки давлат муқаррар ва кафолат додааст», ҳамчунин, «озодии инсон» ҳамчун «доираи муносибатҳои ҳуқуқии муқаррарнамудаи давлат» (Перевалов В.Д. Теория государства и права / Отв. ред. В.Д. Перевалов. – М.: Норма, 2006. – С. 307-308) розӣ мешавад. Дар асл ҳуқуқҳои инсон ҳамеша бо фаъолияти фард робита надоранд, чунки ҳуқуқҳои коллективӣ низ ҷой доранд, ки дастаҷамъона амалӣ карда мешаванд, масалан, бо мақсади изҳори

коллективии ирода. Илова бар ин, алоқаманд намудани ҳуқуқу озодиҳо танҳо бо муносибатҳои ҳуқуқӣ аз лиҳози имӣ баҳснок аст, чунки дар ин ҳолат суҳан дар бораи ҳуқуқҳои субъективии иштирокдорони муносибатҳои ҳуқуқӣ меравад. Амалӣ гардидани ҳуқуқу озодиҳои фитрии инсон ҳама вақт бо муносибатҳои ҳуқуқӣ робита надорад. Ба ин нигоҳ накарда, дар илми ҳуқуқшиносӣ то ба ҳол баҳси илмӣ оид ба таносуби ҳуқуқҳои субъективӣ ва ҳуқуқҳои фитрӣ ҷой дорад.

Ҳолатҳои дар боло зикршуда, ки бо дарназардошти гуногунии ақидаҳо, нуқтаҳои назари илмӣ ва назарияҳо баҳснок боқӣ мемонанд, баҳои мусбӣ ва аҳаммияти диссертатсияро халалдор намекунанд.

Хулосаи ҷамъбасти:

Диссертатсия дар мавзӯи: «Заминаҳои иҷтимоӣ-ҳуқуқии ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба талаботи Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, № 267 тасдиқ шудааст, ҷовобгӯ буда, муаллифи он Мирзозода Мавлудахон Зайнӣ сазовори дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи ихтисоси 12.00.01 - назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат (илмҳои ҳуқуқшиносӣ) мебошад.

Муқарризи расмӣ: доктори илмҳои
ҳуқуқшиносӣ, профессор, профессори
кафедраи назария ва таърихи давлат
ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

@mail: www-rustam-ti@mail.ru

Тел.: (992) 901000770. Суроға: ш. Душанбе,
кӯчаи Борбад, х. 126, х. 16.

 Шарофзода Рустам Шароф

Имзои Р.Ш. Шарофзодаро тасдиқ менамоям

Сардори раёсати кадрҳо ва корҳои махсуси ДМТ Тавкиев Э.Ш.

10.02.2025